

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КАТЕГОРІЇ ”КОМЕРЦІЙНИЙ РИЗИК”

Охарактеризовано еволюцію наукових поглядів щодо сутнісних характеристик ризику; проведено типологізацію видів та сутнісних характеристик категорії „ризик”; удосконалено підходи до визначення суті поняття комерційного ризику торговельного підприємства.

Ключові слова: ризик, комерційний ризик, управління ризиком.

Udud I. R.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF CATEGORY „COMMERCIAL RISK”

The evolution of scientific looks to essence descriptions of risk is described; typologization of kinds and essence descriptions of category „risk” were conducted; determination of trade enterprise commercial risk concepts is conducted and improved.

Keywords: risk, commercial risk, management risks.

Вступ. Відкрите ринкове середовище функціонування підприємства характеризується значною кількістю інституцій та процесів, які відбуваються у ньому. До групи факторів зовнішнього середовища можна віднести природно-географічні, демографічні, суспільно-політичні, макроекономічну ситуацію, ринкову кон’юнктуру тощо. Відповідно, зовнішнє середовище функціонування підприємства не є сталим, постійно змінюється та часто породжує ризики, які можуть завдати негативних наслідків як для показників його фінансово-господарського стану, так і його функціонування загалом. Враховуючи, що комерційно-господарська діяльність є однією з найбільш ризикових аспектів діяльності суб’єкта господарювання, теоретико-прикладні рекомендації щодо управління комерційними ризиками є своєчасними та актуальними.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Потрібно зазначити, що дослідженню комерційного ризику приділяли увагу відомі науковці, зокрема , В. Вітлінський, І. Бланк, Т. Клебанова, Ю. Кроль, О. Раєвнева, П. Хавранек, С. Шмідт, О. Ястремський та ін. Проте недостатньо вивченими залишаються сутнісно-типологічні характеристики комерційного ризику.

Постановка завдання. Метою статті є удосконалення концептуальних засад та суті поняття „комерційного ризику”.

Завданнями, поставленими при написанні статті, є проаналізувати усталені підходи до визначення суті поняття комерційного ризику підприємства, його еволюцію та уточнити їх.

Виклад основного матеріалу. Потрібно зазначити, що у профільній економічній літературі можна відшукати велику кількість праць, в яких

розкривається сутність ризику діяльності суб’єкта господарювання, які її доповнюють чи уточнюють. Причому можна прослідкувати навіть еволюцію цієї категорії у світовій та вітчизняній економічній думці.

Так, якщо не враховувати перші згадки про ризик (причому, що важливо, джерелом цього ризику, як правило, були дії інших суб’єктів, які характеризують на сьогодні як так зване рейдерство) як вищий рівень ймовірності втрати майна прадавніх торговців та мореплавців, то характерні для ризику риси з’явилися та розвивалися по мірі розвитку підприємництва та теоретичного обґрунтування цього явища. Вказане видається закономірним, оскільки ризики є невід’ємною характеристикою при визначенні суті поняття підприємництва чи підприємницької діяльності. Так, у Господарському кодексі України зазначено, що підприємництво є самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, здійснюваною суб’єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Відповідно в основу вивчення категорій підприємництво та ризик можна покласти праці таких класиків світової економічної думки, як А. Сміт, Дж. М. Кейнс, Р. Кантільйон, А. Маршалл, Ф. Найт, Й. Шумпетер та ін.

Зокрема, Р. Кантільйон, надаючи характеристику особи підприємця, зазначав, що це людина, яка приймає рішення і задовольняє свої потреби в умовах невизначеності, а дохід підприємця є платою за ризик. Доповнюючи вказану думку, А. Сміт зазначає, що підприємець є власником

підприємства та втілювачем ризикових комерційних ідей.

Причину економічного ризику Дж. Міль та Н. Сеніор також пов'язували з підприємництвом, досліджуючи його у контексті необхідності відшкодування можливих збитків. А. Маршал, обґрунтовуючи засади неокласичної теорії ризику, довів, що кожен підприємець завжди здійснює діяльність в умовах невизначеності; прибуток, який він отримує як винагороду за ризикову діяльність є імовірнісною випадковою величиною; рівень ризику є критерієм прийняття рішення про обрання стратегії та тактики отримання прибутку.

Подальшим удосконаленням концептуальних засад категорії ризику стали праці Дж. М. Кейнса, передусім прикладними були такі аспекти, як обґрунтування доцільності та потреби ризику в підприємстві; уточнення взаємообумовленості здатностей до ризику та прагнення до кращого, до незалежності, бажання залишити спадкоємцям здобуті блага; перші спроби класифікації ризику; обґрунтування суті поняття схильності до ризику.

Так звану динамічну невизначеність ввів у систему теоретичного обґрунтування ризику Й. Шумпетер. Він як визначив основні фактори ризику, так і вказав, що найбільш визначальним з них є фактор часу. Крім того, ми вважаємо, що новим у теоріях Й. Шумпетера було також те, що науковець не відкидаючи існування тісного зв'язку між підприємництвом та ризиком, стверджував, що підприємництвом є виключно інноваційна діяльність підприємця і як тільки він з новаторської переходить на традиційну діяльність, то відразу втрачає статус підприємця. Тобто, на нашу думку, аналізуючи праці Й. Шумпетера, можна дійти висновку, що ризиком в діяльності підприємця є не лише ймовірна втрата ресурсів чи майна суб'єкта господарювання, а також безпосередньо підприємницька ідея.

Зауважимо, що наведені вище перші Теоретичні міркування щодо категорії ризику стосувалися в основному якісної складової його сутнісних характеристик. Тому теоретико-методологічні дослідження Ф. Найта у 20-х роках ХХ століття стали вагомим доповненням відомих раніше тверджень, оскільки науковцем зроблено спроби кількісної оцінки ризику та, що ще більш важливо, було започатковано теоретичне обґрунтування методологічних засад оцінювання рівня ризику, обґрунтування математичної бази кількісного вимірювання і моделювання ризиків. В подальшому апарат теорії ймовірностей (для оцінки ризику) розвинули Дж. Фон Нейман та О. Моргенштейн, Дж. М. Кейнс та ін. Крім того, Ф. Найт запропонував класифікацію інформаційних умов щодо прийняття рішення, згідно якої проблеми прийняття рішення він поділяв на визначеність та невідомість; останню диференціював

на ризик та невизначеність; ризик виділяв об'єктивний та суб'єктивний [1,с.10].

Отже, уникнути ризику в підприємницькій діяльності неможливо. Цю тезу було доведено класиками економічної думки та вона залишається актуальною на сьогодні. Поділяючи її, О. Васюренко вказує на причини, які зумовлюють економічні ризики пов'язані з підприємницькою діяльністю. Це велика кількість суб'єктів підприємницької діяльності, спільність договірних відносин, діяльність у мінливому конкурентному середовищі [2,с.68]. Крім того, на думку В. Зянько, приймаючи рішення суб'єкт господарської діяльності порівнює його зі способом вирішення схожої проблеми іншими суб'єктами, з альтернативними технологіями, намагаючись одержати додаткову інформацію про їх ефективність та надійність; водночас обмеженість інформації породжує невизначеність [3,с.350]. При цьому науковець зазначає, що найвищим є рівень ризику в інноваційному підприємстві, оскільки потенційна прибутковість інновацій на ранніх стадіях їх впровадження є невідомою. З цією думкою об'єктивно варто погодитися, проте інноваційність є невід'ємною складовою підприємницької діяльності, яка часто приносить більший дохід порівняно з традиційним підприємництвом.

В сучасній економічній літературі [4-6] ризик, як правило, розглядають як можливість виникнення непередбачуваних майнових або фінансових втрат в ситуації невизначеності умов господарської діяльності підприємства. Вважаємо, що це є закономірним, оскільки господарська діяльність підприємства у всіх її формах пов'язана багаточисельними ризиками, рівень яких підвищується з переходом до ринкової економіки. Ризики, які супроводжують господарську діяльність, формують обширний портфель загроз функціонування підприємства, який визначається загальним поняттям – “господарські ризики”.

Так, Л. Лігоненко під господарськими ризиками розуміє можливість виникнення непередбачуваних майнових чи фінансових втрат (втрата активів; зниження суми прибутку і доходів і т.д.) в ситуації невизначеності умов господарської діяльності [5,с.36].

Л. Романенко та А. Коротеєва визначають ризик як вартісний вираз ймовірності події, що може призвести до збитків або відхилення фактичних результатів фінансово-господарської діяльності підприємства від передбачуваних [7,с.121].

Зазначимо, що досить влучно узагальнює наявні в сучасній науковій літературі підходи до визначення суті понять ризику та підприємницького ризику (подані Є. С. Стояновою, О. В. Васюренком та О. В. Тараном, О. Б. Фінкельштейном, В. В. Глушценком та ін.) зазначаючи, що двома основними

характеристиками ризику є ймовірність (як об'єктивна можливість настання небажаних подій зумовлена непередбачуваними діями суб'єктів ринкової інфраструктури чи окремих факторів) та невизначеність (як недостатня ефективність ризик-менеджменту апарату управління підприємством) [3,с.353].

Підприємство, яке піддається впливу непередбачуваного ризику зазнає збитків, погіршуються основні показники його фінансово-господарської діяльності, а також (як найгірший варіант) підприємство може збанкрутувати. Отже, інформація щодо кількості збиткових підприємств в Україні є свідченням рівня наявності багато чисельних господарських ризиків їх діяльності. Так, згідно офіційних статистичних даних за січень – квітень 2010 р. частка підприємств, які отримали збиток становила 48,2 %, у т. ч. у промисловості – 50,0 %, у будівництві – 63,1 %, у торгівлі – 41,0 %, у діяльності готелів та ресторанів – 48,9 % [10].

Актуальним є також обґрунтування просу управління ризиком, який В. Вітлінський вбачає у такій послідовності дій: 1) аналіз та ідентифікація (розпізнання) ризику; 2) якісна оцінка ризику; 3) кількісна оцінка ризику; 4) обрання методів (способів) оптимізації ризику; 5) використання зовнішніх або внутрішніх засобів зниження рівня ризику [11,с.123].

Узагальнюючи наведене, зазначимо, що ризик є надзвичайно складною, багатфакторною та системною економічною категорією, тому об'єктивно неповними є ті підходи до визначення його змісту, які характеризують лише окремі сторони та сутнісні характеристик цього поняття. На наше переконання, повноцінно охарактеризувати суть поняття ризику можна лише на основі комплексної типологізації його видів та характеристик, які узагальнено нами на рис. 1.

Рис. 1. Типологізація видів та сутнісних характеристик категорії ризику

Отже, ризик, будучи об'єктивно невизначеністю, може призвести до негативних наслідків для суб'єкта господарювання (невиконання місії та цілей функціонування підприємства, його банкрутства чи погіршення ефективності функціонування). Він має вплив на результати діяльності підприємства, тому потребує моніторингу, прогнозування, системного врахування факторів та створення системи ризик-менеджменту.

Теоретичне обґрунтування сучасних поглядів на визначення сутності поняття ризику дало підставу зробити висновок, що в системі ризик-менеджменту підприємства об'єктом моніторингу є підприємницькі ризики. До них крім традиційних доцільно включати специфічні види ризику, зумовлені особливостями виду економічної діяльності, місця розташування підприємства, ринкової кон'юнктури і т.ін. Перелік типів та видів загроз і небезпек функціонування як окремого підприємства, так і підприємницького середовища загалом є значним, визначається різноманітністю видів підприємств, їх організаційно-правових форм, сфер та напрямів діяльності. Тому усвідомлення сутнісних характеристик загроз і, як наслідок, вироблення управлінських заходів, що їх локалізують, вимагають визначеного їх поділу та групування.

Зауважимо, що традиційно виділяють 3 форми підприємництва: виробниче, посередницьке та фінансове. Стосовно посередницького, то, крім інших, на перший план виходять такі підприємницькі ризики, як комерційний, ціновий, інфляційний та ін. Причому чи не найбільш складними щодо узагальнення та вивчення, на нашу думку, є види комерційного ризику.

Вважаємо, що такий висновок можна зробити виходячи з того, що комерційна діяльність є складним явищем, присутнім у багатьох сферах соціально-економічної системи. Так, як зазначає І. Грищенко, комерційна діяльність є складовою комерційного підприємництва (інша складова – некомерційне підприємництво), який передбачає здійснення актів купівлі-продажу з метою отримання прибутку; це підприємницька діяльність між суб'єктами ринку, що відображає відносини щодо продукту економічної діяльності (товару чи послуги) [8, с.10-11]. Незважаючи на певну простоту запропонованого науковцем підходу, подане ним визначення є досить системним, проте не може слугувати сутнісним базисом для вивчення категорії комерційного ризику. Більше того, неприйнятним, з нашої точки зору, є ототожнення терміну комерція з принципом прибутковості, тобто комерційна діяльність є окремою складовою підприємницької діяльності, проте не всіма її видами, чи складовими, метою здійснення яких є отримання прибутку. Додамо до цього також те, що основною метою діяльності не всіх торговельних підприємств (які апіорі здійснюють комерційну діяльність) є максимізація прибутку, а, наприклад, максимізація товарообороту, мінімізація витрат, розвиток дистрибуційної мережі і т. ін.

Вітчизняна нормативно-правова база дає дещо більш вузьке визначення суті аналізованого поняття – комерційне посередництво (агентська діяльність) є підприємницькою діяльністю, яка полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Отже в поданому визначенні ототожнюється поняття комерційної та агентської діяльності, що, зрозуміло, є його недоліком, оскільки крім агентської комерційне посередництво може передбачати такі складові, як інші види торговельно-комерційної діяльності, аукціону, біржову, лізингову та ін.

На основі узагальнення наявних в науковій літературі та економічних словниках підходів до обґрунтування суті поняття комерційної діяльності, на нашу думку, можна зробити висновок, що комерційна діяльність є складовою посередницької форми підприємництва, водночас присутня у всіх видах економічної діяльності, проте стосується лише процесів купівлі-продажу продукції (робіт, послуг) та значною мірою обумовлюється маркетинговою складовою діяльності суб'єкта господарювання щодо вивчення ринкової кон'юнктури, потреб споживача, а також ефективного просування продукції (робіт, послуг) на ринок. Справедливість сформуваного нами визначення підтверджується й окремими нормами як вітчизняного, так і зарубіжного законодавства. Так, згідно статті 2 Закону України „Про міжнародний комерційний арбітраж”, сформуваного на принципах міжнародного права, визначено, що комерційна діяльність може здійснюватися у різних сферах економічного життя, не обмежуючись відносинами торговельного характеру. Це можуть бути будь-які угоди щодо поставки товарів чи надання послуг або обмін товарами чи послугами; угоди про розподіл, торговельне представництво; факторні операції; лізинг; інжиніринг; будівництво промислових об'єктів; надання консультаційних послуг; купівля-продаж ліцензій; інвестування; фінансування; банківські послуги; страхування; угоди про експлуатацію або концесії; спільні підприємства та інші форми підприємницького співробітництва; перевезення товарів та пасажирів та ін. Погоджуючись з характером викладеного вище, зазначимо, що наведені види та складові фінансово-господарської діяльності підприємства власне і є джерелами комерційного ризику.

Зауважимо, що в економічній літературі можна відшукати окремі підходи до виокремлення, визначення сутнісних характеристик, обґрунтування переліку причин та методики оцінювання комерційного ризику. Так, Л. Тепман у праці „Риски в економіці” стверджує, що комерційний ризик – це ризик, який виникає в процесі реалізації товарів (послуг), виготовлених або придбаних підприємцем [9, с.198]. Основними причинами комерційного ри-

зику, на думку науковця, є зниження обсягів реалізації продукції внаслідок зниження попиту, ефективних дій конкурентів, введення обмежень на продаж продукції; підвищення закупівельної ціни продукції; непередбачуване зменшення обсягів закупівлі у порівнянні з плановими, що зменшує масштаби діяльності підприємства та збільшує витрати у розрахунку на одиницю продукції: втрата продукції; погіршення якості товарів в процесі обігу (транспортування, зберігання тощо), що призводить до зменшення їх вартості; збільшення витрат обігу у порівнянні з плановим рівнем через оплату штрафів, непередбачуваних виплат та відрахувань, що призводить до зменшення обсягів та зниження рівня прибутку підприємства.

Відповідно комерційний ризик пов'язаний з ризиками, які можна об'єднати в групи: реалізації продукції (послуг), транспортування, приймання продукції покупцем, платоспроможності покупця, форсмажорними обставинами.

При виявленні суті та змісту підприємницького ризику як економічної категорії більшість дослідників пов'язують підприємницький ризик лише з несприятливими результатами, з невігідними економічними наслідками господарювання в умовах невизначеності. Але якби підприємницький ризик був пов'язаний лише з негативними результатами, то важко припустити, що у цивілізованого підприємця виникла б потреба до ініціювання ризику. На основі критичного аналізу визначень, наявних в економічній літературі, ми вважаємо, що підприємницький ризик можна також визначати як здатність до ведення господарської діяльності в умовах невизначеності та необхідності вибору, яка створює можливість завдяки особливим рисам підприємця попереджати, запобігати та зменшувати несприятливий вплив невизначеності на результати господарської діяльності і при виборі оптимального рішення з певної кількості альтернативних, отримувати в цих умовах підприємницький дохід.

Крім того, комерційний ризик, який визначається недоброчесністю комерційних партнерів підприємства (недотримання ними взятих на себе контрактних обов'язків; неповернення активів – авансових платежів за продукцію, депозитних вкладів комерційними банками, товарів чи грошей за споживчим кредитом і т.д.), а також їх неплатоспроможністю. При цьому зауважимо, що в сучасних умовах практично кожне підприємство зіштовхується з проявами цього виду ризику.

Зауважимо, що практична значимість дослідження полягає в уточненні суті поняття, а також встановленні груп та видів комерційного ризику, що є передумовою більш комплексного та системного підходу до формування системи ризик-менеджменту торговельного підприємства.

Висновки. Комерційний ризик є економічною категорією, яка відображає невизначеність торговельної форми підприємництва та пов'язаної з

нею або діяльності окремого суб'єкта господарювання, або відносин між суб'єктами підприємництва щодо посередництва в процесі просування чи обміну товарів (послуг).

Подальші наукові дослідження за аналізованою проблемою мають стосуватися удосконалення методики оцінки рівня комерційного ризику торговельного підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаров І. В. Ризик та прийняття управлінських рішень: навч. посібник / І. В. Гончаров. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2002. – 160 с.
2. Васюренко О. В. Ризик як складова економічних процесів / О. В. Васюренко, О. В. Таран // Фінанси України. – 2005. - № 7. – С. 68 – 74.
3. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку: монографія / В. В. Зянько. – Вінниця: УНІВЕРСАМ-Вінниця, 2008. – 397 с.
4. Камінський А. Б. Економіко-математичне моделювання фінансових ризиків: монографія / А. Б. Камінський. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 304 с.
5. Лігоненко Л. О. Антикризисне управління підприємством. Теоретико – методологічні засади та практичний інструментарій: монографія / Л. О. Лігоненко. – К.: КНЕУ, 2001 – 508 с.
6. Машина Н. И. Экономический риск и методы его измерения / Н. И. Машина. – Донецк: Юго-Восток ЛТД, 2004. – 192 с.
7. Романенко Л. Ф. Ризики у банківській діяльності / Л. Ф. Романенко, А. В. Коротєєва // Фінанси України. – 2005. - № 5. – С. 121 – 127.
8. Грищенко І. М. Науково-методичні засади комплексного управління комерційним посередництвом: автореф. дис. на здобуття наук. ст. д.е.н.: 08.00.03 / Науково-дослідний економічний інститут. – Київ, 2007. – 62 с.
9. Тепман Л. Н. Риски в экономике: учеб. пособие для вузов / [под ред. проф. В. А. Швардара]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 380 с.
10. Офіційний Інтернет-ресурс Державного комітету статистики України (режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>: Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за січень-квітень 2010 року).
11. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику: монографія / В.В. Вітлінський. – К.: ДЕМІУРГ, 1996 – (212 с.). – С. 123.